

Druhá první písemná zmínka o Jedovnicích aneb Není advocatus jako advokát

2. část - dokončení

Minulý příspěvek byl věnován úvodu zprávy o listině Hartmana z Holštejna z roku 1268, na niž se zmiňují i Jedovnice. Cítoval jsem různé vlastivědné zmínky o tomto dokumentu i text listiny samotné, přičemž se pozorný čtenář mohl přesvědčit, že informace o listině a vlastní text originálu jsou ve značném rozporu. Jedovnice z těchto omylů zahrnuly do své historie větu: „*Již v roce 1268 se Jedovnice připomínají jako městys, který měl vlastní hrdelní soud.*“ V originále se ovšem nezmiňuje ani městys, ani hrdelní soud. Celá záležitost si ale zaslouží osvětlující komentář – už proto, že jde o první nezpochybnovanou písemnou zmínku o Jedovnicích (na rozdíl od listiny z roku 1251 – viz č. 1/2005).

Podíváme-li se na seznam svědků, nacházíme i tehdejší moravskou elitu – biskup Bruno ze Schauenburgu byl rádcem tehdejšího krále Přemysla Otakara II. a současně významnou postavou moravských dějin – mj. zřejmě inicioval výstavbu hradu Blansko. Bratři Smil ze Strílek a Kuna z Kunštátu, synové Gerharta ze Zbraslavi u Rosic (dalšími byli Boček a Mikul), se stali zakladateli mocných panských rodů. Mimochodem - se znojenským kastelánem Bočkem a jeho bratrem Smilem jsme se už potkali jako se svědky na falsu (?) listiny z r. 1251, kde je první (?) zmínka o Jedovnicích. Milota z Dědic (u Vyškova) z českého rodu Benešoviců je dnes známý jako ten, kdo zradil Přemysla Otakara II. v bitvě na Moravském poli – nálepku zrádce mu ovšem dali spíše historikové romantismu než jeho současníci. Spolu s bratrem Benešem byl r. 1265 vězněn na Veveří pro podezření ze spiknutí proti králi, Beneš byl popraven – to měla být motivace zrady. Milota se ovšem s králem smířil, až do své smrti r. 1307 patřil k mocným mužům Moravy. Matouš z Koválova je zajímavý svým predikátem – Koválov je za husitských válek zaniklé městečko s tvrzí u Žabčic. Rytíř Mucker je nepochybně totožný se šlechticem Mukařem, který před r. 1267 prodal biskupu Brunovi 13 lánů ve Vilémovicích. Ves pak byla po staletí rozdělena mezi tři panství – biskupské blanenské, holštejnské a třetí díl patřil vladykům z Vilémovic, kteří tam měli i tvrz. Onen Mucker byl nepochybně nápomocen pánům z Holštejna při kolonizaci panství, držel část Vilémovic – zbytek jeho majetku se zřejmě stal základem državy vilémovických vladyků. Buslav (Buzslav?) z Petrovic byl snad zakladatelem vladyckého rodu sídlícího na petrovické tvrzí.

Z textu není zřejmé, zda se označení rytíři (milites) vztahuje jen na Muckera a Buslava, nebo snad i na Konráda. I když Konrád patrně nebyl šlechticem, už sám fakt, že byl přítomen mezi tak významnými osobnostmi a je jmenovitě uveden ve výčtu svědků, vypovídá, že šlo o osobu blízkou Hartmanovi z Holštejna a nepochybně i významnou. A z jeho osobního významu snad lze odvodit, že nemohl být rychtářem nějaké nevýznamné vsi, ale že Jedovnice už tehdy byly centrem nově vzniklého panství. Lze předpokládat, že měly status *rhové vsi* (o tom příště).

Samotné označení „*advocatus*“ ve smyslu *rychtář* bylo obvyklejší pro severní Moravu, zde se používalo obvykle „*judex*“. Dodnes tato krajová odlišnost přetrvala v germanismech *rychtář* - *fojt* nebo *rychta* - *fojstvi*. Je zjevné, že Wankel špatně pochopil termín „*advocatus*“ a z něj vyvodil existenci hrdelního soudu. Ten lze r. 1268 téměř s jistotou vyloučit, je ovšem doložen o století později – o tom někdy příště. Je ale pravda, že městský rychtář z titulu své funkce předsedal i městskému soudu (pokud existoval). Termín „*advocatus*“ vystihl správně náš farář (J. N. Gilg?) – přeložil ho do němčiny správně *Vogt* (tj. *fojt* – opět důsledek toho, že „*j*“ se psalo jako „*g*“) – a jeho překlad nesprávně pochopil nadučitel Tomášek – farářovo „*Chunrad, Vogt* („*advocatus*“) *zu Jedowitz*“ přeložil jako „*Konrád Vogh, advokát z Jedovnic*“. Náš expert na vznik městského zřízení Jiří Kejř rozebíral význam titulu „*advocatus*“ ve 13. století, podle něj jsou doloženy dvě brněnské listiny s textem „*judex neboli advocatus*“, což by svědčilo pro rovnost termínů, v okruhu olomouckého biskupství té doby se ovšem *advocatus* používalo pro správce měst z řad šlechty.

Současně upozorňuje, že svědectví vesnických rychtářů na listinách té doby je téměř nemyslitelné. Můžeme tedy nepřímou soudit na významné postavení Konráda i Jedovnic, byť Konrád figuruje až na konci výčtu svědků, kteří byli zapisováni podle „společenského žebříčku“.

Hartman své darování z r. 1268 (ves Bukovinka kromě lesa) rozšířil novou listinou z r. 1283 – tady daruje „*ves naši jménem Bukovinka s kostelem, lesem a vším jejím příslušenstvím kostelu svaté Marie Panny v Zábrdovicích a klášteřu tamtéž*“. I tady jde o odkaz až po Hartmanově smrti. Pro lidi té doby bylo totiž prioritou dosáhnout spásy, proto odkazovali klášterům (ale i farním kostelům) nemalé majetky, aby se za spásu jejich duše sloužily zádušní mše a mniši se za ně modlili – což mělo smysl až po smrti. Teprve „osvícený“ císař Josef II. usoudil na zbytečnost tohoto počínání a kláštery hromadně rušil, ponechává ty, které vykonávaly užitečnou světskou činnost. Listina z r. 1283 je známější a dochovala se v několika opisech – vzhledem k rozšířené donaci (o kostel a les) měla pro klášter větší význam, proto si ji nechávali premonstráti potvrzovat, proto se na listinu z r. 1268 pozapomnělo. To vysvětluje, proč se Bukovinka (i Bukovina) hlásí k první písemné zmínce (až) z tohoto roku. Listina ukazuje, že mezi roky 1268 a 1283 byl postaven v již existující Bukovince farní kostel, že tedy budování sítě církevní správy šlo s malým časovým zpožděním za budováním sítě sídelní. Jelikož farnímu kostelu náležely desátky od poddaných, mělo darování kostela význam duchovní i hmotný (příjmy z desátků měly být distribuovány na 4 stejné díly – pro chudé, na opravy, biskupovi a faráři). Vzhledem ke geografické blízkosti se domnívám, že hřbitov kolem kostela v Bukovince sloužil i jako pohřebiště pro poměrně blízký (dnes zaniklý) Bystřec. Zmiňovaný kostel zanikl požárem roku 1772, jeho zbytky sloužily jako márnice pro dále používaný hřbitov (uzavřený 1953). Ruiny tohoto kostela jsou na starém zpustlém hřbitově stále k vidění. Nový kostel z r. 1773 stojí na jiném místě.

Úřední latina stejně jako úřední čeština používala zkratky tvořených počátkem a koncem slova (pi = paní, fa = firma ...). Tak se v originále listiny z r. 1283 píše „*ecclesie Ste Marie vgis*“, což znamená „*ecclesiae Sancte Marie virginis*“, tedy „*kostelu svaté Marie panny*“. Je možné, že někdo mylně četl „*virginibus*“ (to by se zkrátilo „*vgib*“), což znamená „*pannám*“, a tedy četl „*kostelu svaté Marie, pannám v Zábrdovicích a klášteřu tamtéž*“. Tak mohla vzniknout (patrně mylná) tradice o středověkém ženském klášteřu ve Křtinách, který měl zaniknout za husitských válek. Velmi zřetelně pro tuto mou domněnku svědčí jak německý zápis v naší „farní kronice“, tak informace z webu Bukoviny (viz minulý příspěvek). Křtiny totiž zřejmě od počátku (první zmínka 1237) náležely k premonstrátskému klášteřu v Zábrdovicích (s kostelem Nanebevzetí Panny Marie). Klášter byl několikrát i vypleněn, a tak mohlo dojít ke ztrátě písemnosti - za Tatarů, husitů, za stavovského povstání, za Švédů, při zrušení Josefem II., při švédském dobytí Nového hradu (kde premonstráti uložili svoje písemnosti). Je ovšem krajně nepravděpodobné, že by tento ženský klášter (na rozdíl od mužského) nezanechal stopu v jiných církevních či „státních“ dokumentech. Zdánlivě přesvědčivé informace o ženském klášteřu jsou až od mnicha Vigsia z r. 1663 – podle něj šlo o jakousi filiálku mužského klášteřu v Zábrdovicích, byl vypálen husity r. 1423, jeptišky byly pobity až na tři, které uprchly do Zábrdovic, kde r. 1622 našli jejich hrobku. Jelikož tyto informace vznikly s odstupem více jak dvou století, je asi možno odkázat celý ženský klášter ve Křtinách do říše legend.

Protože ves Bukovinka je v originále psána jako *Pvchwan* a pozdějších opisech jako *Pukowin* či *Bucowan*, je jasné, jakým omylem se k této listině hlásí i Bukovina. Realita je taková, že někdy po nabytí Bukovinky klášter založil poblíž „panský“ dvůr, kolem něj postupně vyrostla ves, která velikostí předčila „mateřskou“ Bukovinku – nejdříve se vsi jmenovaly Malá Bukovina a Velká Bukovina (poprvé 1576), dnes Bukovinka a Bukovina. Podle zmiňovaného kostela lze však jednoznačně identifikovat, že ve 13. století šlo o dnešní Bukovinku.

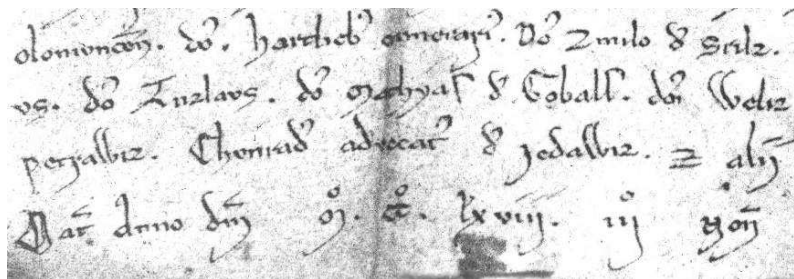
Listina z roku 1283 je dnes bez pečeti, svědkové na ní uvedení jsou převážně z okruhu církevního, Jedovnice se již nijak přímo netýká. Na rozdíl od „naškrábané“ listiny z r. 1268 je napsána velmi úhledně. Zajímavý je i moderní osud obou Hartmanových listin z let 1268 a 1283. První (a patrně i druhá?) listina byly asi v době rušení kláštera r. 1784 předány na křtinskou faru, kam Bukovinka farností spadala. Zde je (obě?) r. 1951 viděl J. Šebánek a pořídil fotokopii. Krátce nato listiny zmizely. Jelikož zmizení spadá do doby proticírkevních perzekucí, lze se jen dohadovat, zda byly opravdu ztraceny, zcizeny či „odbojně“ ukryty z obav před zabavením.

Z listiny z r. 1268 plyne ještě jeden poznatek pro již dříve obšírně rozebranou etymologii jména Jedovnice (viz mé minulá příspěvky). Podíváme-li se na originální tvary názvů vsí, zaujme „nesprávné“ zakončení ~awiz: *de Zabrawiz* (ze Zábrdovic), *de Petrawiz* (z Petrovic), *de Jedawiz* (z Jedovnic). Pouze jediné jméno končí „správně“: *de Zeblowiz* (z Ceblovic). Použití „z“ místo „c“ a použití „w“ místo „v“ snad naznačují německy citícího písaře. A to je patrně i důvodem použití „německého“ (?) zakončení ~awiz namísto latinsko-českého ~ovicz = (dnešní) ~ovic. Ve všech případech jde o názvy v pomnožném čísle „ty Ceblovicé“ atd., u Konráda jde konkrétně o tvar „z Jedovicé“ – není třeba tedy číst „z Jedavicé“ či dokonce „z Jedavice“. Mimochodem – v listině z r. 1283 je originální tvar „in Zabdowniz“ (= v Zábrdovicích).

A ještě jeden etymologický dovětek: česká středověká latina používala příponu ~icz pro zápis českého 2. pádu ~ic, přičemž tento tvar 2. pádu se používal i tam, kde měl být podle stavby věty tvar pádu prvního. Z toho plyne jeden relativně významný poznatek: pokud by původní název naší vsi byl „ty Jedovice“, byl by 1. pád zapsán *Iedowicze* (*Gyedowiczye*) a druhý pád *Iedovicz* (*Gyedowicz*). Pokud by byl „ta Jedovice“, byly by tvary pro oba pády stejné – *Iedovicze* (*Gyedowiczye*). Jelikož ve známých textech je zakončení ~icz, lze definitivně uzavřít, že původní název byl „ty Jedovice“. Což snad nahrává mé hypotéze o odvození z osobního mužského jména.

Ještě je slušné uvést zdroje: děkuji za cenné informace PhDr. J. Doleželovi z AÚ AV ČR v Brně, PhDr. M. Harvalíkovi z Ústavu pro jazyk český AV ČR v Praze, PhDr. J. Pleskalové z FF MU v Brně. Z literatury pak J. Kejř: *Vznik městského zřízení v českých zemích* (1998) a Ant. Verbík: *in Křtiny a okolí* (1987).

Josef Plich

Výřez z listiny Hartmana z r. 1268 – skutečná velikost 11 x 4 cm.

Přesný opis (lomítka označují konec řádku, apostrofy zkratky koncovek):
olomvncen' . do' . Hartlieb' camerari' . Do' Zmilo d' Srilz' / vs. do' Luzlavs. do' Mathyas d' Gobals. do' Weliz / Petrawiz. Chvnrad' advocat' d' Jedawiz. E alii / Dat' Anno dm' M° CC° lxxviii. iii° non'

In: Informace OÚ Jedovnice 2/2006, duben

Dodatečně jazykově upraveno – až po odevzdání do tisku.

Poznámky:

1. **Záhada kláštera premonstrátek ve Křtinách** (in: Marek Šenkyřík: *Historie chrámu Panny Marie ve Křtinách*, 34 stran, Blansko 1991, náklad 5000 výtisků: *Historii křtinského poutního místa poprvé zpracoval r. 1663 zábrdovický mnich Martin Alexandr Vigsius ve svém díle "Valis baptismi alias Kiriteinensis..."*. Uvádí, že moravský feudál Lev z Klobouk se svou ženou Rejkou (Richzou) založil r. 1200 premonstrátský klášter v Zábrdovicích a po jeho dokončení vystavěl roku 1210 podvojný panenský klášter ve Křtinském údolí vedle již existujícího kostela. Dle téhož autora byly Křtiny vyvráceny a klášter vyloupen při vpádu Tatarů na Moravu r. 1241. Zánik kláštera klade do r. 1423, kdy byl husity do základů rozbořen a kdy byl poškozen i místní kostel. Přidává k tomu zprávu o vyvraždění řeholnic ukrytých v klášteře. Jejich těla prý byla pochována pod troskami zdi. Podle Vigsia se jen třem z nich podařilo zachránit útekem hustými lesy do zábrdovického kláštera, kde dožily zbytek svého života. V podobném duchu popisují tyto události i analý zábrdovického kláštera (pocházejícího z 2. pol. 17. a počátku 18. století), i další pisatelé. Od neznámého řeholníka se nám zachovalo dílo "Audolí Křtinské..." z r. 1665, o tři roky mladší je kniha jednoho z nejlepších zábrdovických opatů Godefrida Olenia "Mariophilus peregrinus...", z r. 1706 je to anonymní "Poutník křtinský...", který o rok později vyšel i v německé verzi "Kyriteiner Wahlfarter...". Následuje kniha "Refugium peccatorum..." od Jakuba Tiehana (1738) a "Marianisches Gnaden-Thaz..." z r. 1750. Mohlo by se zdát, že tato díla, zabývající se historickým a náboženským vývojem Křtin, poskytují dostatek spolehlivých informací o dávných osudech tohoto poutního místa. Opak je pravdou. Potíž je v tom, že současné historické bádání naráží na nedostatek dobových písemných pramenů, především z období 13.-16. století. Tyto staré písemnosti totiž několikrát podlely zkáze. Poprvé se tak stalo snad již za husitských bouří, ale katastrofální následky pro ně měla zvláště třicetiletá válka a později období rušení zábrdovického kláštera za panování Josefa II. Údajná více než dvoustletá era premonstrátek a jejich kláštera ve Křtinách, proto zůstává otázkou. Do dnešních dnů se totiž nepodařilo objevit jedinou zprávu z tohoto období (13.-15. století), která by potvrdila jeho založení, existenci či vyvrácení husity. Při posuzování tohoto problému je třeba si uvědomit, že zábrdovičtí letopisci popisovali události 200-450 let staré. Navíc není jasné, do jaké míry se při sepisování svých děl přidrželi tehdy ještě známých historických pramenů a kolik toho přijali z ústně tradovaných pověstí v prostředí svého kláštera. Z těchto důvodů nelze přítomnost ženského kláštera ve Křtinách plně prokázat. Dokonce se setkáváme i s názory, že se jedná o dílo fantazie řeholníků 17. století, kteří si tak chtěli zkrášlit svou vlastní historii. Mohlo jít též o omyl vzniklý nesprávným čtením listiny Hartmana z Čeblovic z r. 1268, jejíž latinský text říká, že tento pán věnoval ves Puchvan (tj. Bukovinku) bratřím a konventu ze Zábrdovic. Chybným čtením počátečního písmene zkratky "Fribis" (bratřím) došlo k záměně významu slova, které mnichové četli jako "Sribs" tedy sestram. Z toho usoudili, že těmito sestrami jsou míněny křtinské řeholnice. Jako druhý důkaz ve prospěch křtinského kláštera sloužila zpráva, podle níž r. 1521 složily do rukou opata Jakuba řeholní sliby řádové novicky Anna a Kateřina. Pisatel knihy "Audolí křtinské" nám zanechal ještě jednu zajímavou informaci. Zcela na

okraj se zmiňuje o jakýchsi základech dřívější stavby, které v jeho době (1665) "dlouze a široce" vystupovaly nad povrch. Co to bylo za stavbu? Historické prameny o ní mlčí, pokud ovšem nechceme vstoupit na křehký led pověstí o ženském klášteře. Zde může přinést definitivní stanovisko jedině archeologický výzkum.

Ať existoval či neexistoval ženský klášter ve Křtinách, jisté je, že zprávy o něm významně přispěly k duchovnímu formování poutního místa a že se staly hluboce zakořeněnou součástí jeho tradic. Premonstráti nikdy neopomněli zdůraznit, že zdejší půda je posvěcena krví nevinných panen, které zde statečně položily život pro Krista. Toto vědomí nemohlo jistě zůstat bez odezvy u poutníků, zvláště když jim bylo ukazováno přímo samotné místo, kde měly být tyto panny od husitů povražděny. Nalézalo se poblíž většího křtinského kostela a zasahovalo až k dnešnímu vchodu do ambitu. Jeho načervenalé zabarvení bylo považováno za stopy prolité panenské krve. Anonymní "Poutník křtinský" k tomu roku 1706 poznamenává: "U německého zdejšího kostela je místo, na kterém obzvláště když vlhký čas jest, vždy se vidí něco červeného a jako krvavého. To místo již několikrát jest oškrabáno, ale v brzkém čase zas se ta červenost ukazuje. Řeč od předků přišla, že na tom místě některé duchovní panny jsou zamordované a že to jejich krev jest...". Jak dodává roku 1738 Jakub Tiehan, červené zabarvení tohoto místa zaniklo až při výstavbě dnešní kaple sv. Anny na konci druhého desetiletí 18. století.

2. Z výše uvedené citace plyne, že M. Šenkyřík má jinou hypotézu – a pravděpodobnější, když vychází z mylného čtení listiny Harmana z roku 1268. Stejně jako já se domnívá, že jde o omyl vzniklý chybným čtením Hartmanovy listiny (resp. jedné latinské zkráceniny v něm). Zatímco já jsem se ale domníval, že šlo o chybné čtení v Hartmanově listině z roku 1283 (viz můj dubnový či březnový příspěvek do obecního zpravodaje), on vyšel z Hartmana 1268 a domnívá se, že ve formulaci: *fratribus et conventui* (resp. *frib et conventui*) mohl někdo číst *srib et conventui*. Buď jak buď, v obou případech to mluví o Zábrdovicích, takže by to nebylo vysvětlení zcela korektní (pokud vůbec nejde o vyvracení pravdy).